

СЕМІЯТЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ПАЛІТЫЧНАГА ДЫСКУРСУ

Сучасная лінгвістыка пры аналізе феномену палітычнага дыскурсу недастаткова поўна выкарыстоўвае напрацоўкі класічнай і сучаснай семіётыкі, якія даволі паспяхова маюць прымяненне ў іншых гуманітарных навукках. Разам з тым дадзеная метадалогія дазваляе не толькі глыбока, хоць і некалькі нетрадыцыйна, сінтэзаваць навуковыя здабыткі агульнапрызнаных тэорый камунікацыі.

Зробленыя М. Вебэрам высновы пра першаснасць феномену палітычнай улады ў адносінах да дзяржаўна-прававых інстытутаў і неправамернасці яе атаясамлення з механізмам дзяржаўнага кіравання, заклалі аснову для далейшага вывучэння гэтай з'явы ў еўрапейскай і амерыканскай лінгвістычнай навуцы. Да сярэдзіны XX ст. спецыялісты, якія займаліся названай праблемай, падзяліліся на два асноўныя кірункі – аб'ектывісцкі і суб'ектывісцкі. *Інстытуцыйная школа* (Р. Бенедыкс, Р. Дарэндорф, Д. Ландберг, С. Ліпсэт і інш.) разглядае ўладу як сукупнасць аб'ектыўных інстытутаў і норм, якія створаны сацыяльнымі адносінамі і функцыянуюць адносна незалежна ад суб'ектыўнай волі і паводзін асобных людзей. *Біхейвіярыстыкі кірунак* (Р. Барт, Э. Канэці, М. Фуко і інш.) цікавяць перадусім паводзіны індывідаў і груп па ажыццяўленні ўладных функцый, іх матывацыя і формы, абумоўленасць паводзін грамадства уздзеяннем улады.

Кожная з пералічаных тэорый грунтуецца на рацыянальных пачатках, якія выяўляюць розныя сутнасныя ўласцівасці палітычнай улады. *Семіятычная метадалогія* інтэгруе абедзве канцэпцыі і прэзентуе ўладу як суб'ектыўнае адлюстраванне аб'ектыўнай рэальнасці, выяўленае ў пэўных знаках (сэнсах, сімвалах) і адпаведных ім дзеяннях суб'ектаў палітыкі.

Такі падыход паспяхова выкарыстоўваецца сёння ў тэорыі культуры пры аналізе праблем камунікацыйнага характару літаратуры і сродкаў масавай інфармацыі, а таксама нацыянальнай спецыфікі іх успрымання. Яго навуковыя традыцыі былі закладзены яшчэ прадстаўнікамі герменеўтычнай школы літаратуразнаўства Г. Гадамерам, В. Ізэрам, Х. Явусам, С. Фішам, сацыёлагамі культуры Л. Вейсам, Х. Блюмерам, школай рэцэпцыйнай эстэтыкі і інш. Аб'ектам іх даследавання паўстала праблема ўспрымання зместу тэксту паведамлення і яго інтэрпрэтацыі, а таксама наступнага ўздзеяння рэцыпіента на сам тэкст і яго аўтара. У адрозненне ад класічнага структуралізму асноўная ўвага тут надаецца не ўласна тэксту паведамлення, а менавіта характару яго ўспрымання аўдыторыяй. Аднак для аналізу палітычнага дыскурсу такія напрацоўкі амаль не ўжываліся.

Найбольш блізка да вывучэння палітычнай улады праз прызму маўлення камунікантаў падышлі постструктуралісты (М. Фуко) і прадстаўнікі сацыялогіі ведаў (В. Дыльтэй, П. Бергер, Н. Луман і інш.). Але яны аналізавалі ролю мовы ў больш шырокім плане, у якасці прылады сацыяльнай, а не палітычнай арганізацыі грамадства.

На наш погляд, семіятычная метадалогія дазваляе прадставіць палітычную ўладу як камунікацыйны працэс, пры якім дзяржава і яго

інстытуты ажыццяўляюць сталае рэгуляцыйнае ўздзеянне з дапамогай пэўных знакаў і сімвалаў, здольных выклікаць адпаведную зваротную рэакцыю адрасата – электарата, яго асобных груп і грамадзян. Гэта суб'ектна-аб'ектнае ўзаемадзеянне, якое здзяйсняецца пры дапамозе адпаведных знакавых сістэм, сукупнасцей знакаў і сэнсаў. Улада і падуладныя павінны ў роўнай меры разумець адзін аднаго, размаўляць на адной і той жа мове, знакі і сімвалы якой раўназначныя для ўсіх камунікантаў.

Толькі той сэнс, які ўкладваецца ў вербальную канструкцыю ўсімі ўдзельнікамі палітычных узаемадзеянняў, ператварае вызначаны набор вымаўленых гукаў у агульнапрыняты знак, які адлюстроўвае або аб'ектыўна наяўную ў грамадстве з'яву, або якую-небудзь тэарэтычную канструкцыю. Менавіта фарміраванне сістэмы агульнапрынятых у пэўнай палітычнай прасторы знакаў робіць магчымым камунікацыйнае ўзаемадзеянне суб'ектаў і аб'ектаў палітычнай улады.

Мова палітычнага паведамлення – у яе сяміятычным, а не лінгвістычным сэнсе – выступае як спецыфічны код, які змяшчае вызначаныя сэнсы, што даволі адэкватна і адназначна ўспрымаюцца як суб'ектамі палітычнай улады, так і ўсімі аб'ектамі яе ўздзеяння. Таму сэнс, які ўкладаецца ў тэкст любых залежных ад суб'екта ўлады законаў, указаў, распараджэнняў, лозунгаў, ідэалагем, павінен адэкватна і выразна ўспрымацца грамадствам.

Палітычнае жыццё грамадства няўхільна спараджае і адпаведную яму палітычную мову, якая змяшчае спецыфічныя моўныя канструкцыі, тэрміналогію, лозунгі, нават ідыёмы і палітычны слэнг. Кантэкстуальна гэта можа быць любое напісанае ці вымаўленае слова як адмысловы знак. Аднак толькі атрыманне вызначанай ступені адназначнасці ўспрымання ператварае яго ў сапраўдны знак, які з'яўляецца прыладай зносін. Сімволіка, якая ўспрымаецца толькі лакальнымі групамі, што ўдзельнічаюць у палітычным працэсе, не можа быць камунікацыйным інструментам.

Узаемадзеянне суб'екта і аб'екта палітыкі заўсёды прадугледжвае існаванне тэзаўруса, які ўключае групу паняццяў і канцэптаў, аднолькава зразумелых усім удзельнікам палітычных зносін. Аб'ём і склад такога тэзаўруса залежаць ад мноства фактараў глабальнага і нацыянальнага ўзроўню – ступені дэмакратычнасці палітычнай сістэмы, узроўню палітычнай культуры грамадства, інтэнсіўнасці палітычных працэсаў, шчыльнасці ўзаемасувязі з міжнароднай супольнасцю і г. д.

Адпаведнае разуменне тых ці іншых знакаў першапачаткова ўзнікае на асобным узроўні, але знак толькі пасля актыўнай і мэтанакіраванай дзейнасці індывідаў і іх груп пачынае ўспрымацца як агульнапрыняты ўжо і на сацыяльным узроўні. Напрыклад, нарматыўна-прававы акт, які з'яўляецца дзяржаўным волевыяўленнем, першапачаткова ўзнікае як канструкт суб'екта палітыкі – пэўных індывіда або групы, якія належаць да ўлады або знаходзяцца ў апазіцыі да яе, і толькі падчас праватворчасці адбываецца інстытуцыяналізацыя яго дзяржавай. Лозунг, ідэя, думка, якія належаць аобным суб'ектам палітыкі, паступова ператвараюцца ў агульнапрызнаны і агульнапрыняты знак. Зрабіўшыся сацыяльным канструктам, знак

падтрымліваецца дзяржавай і даводзіцца да грамадства ўжо як дзяржаўная воля. Пасля, у залежнасці ад мноства аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў, знакі могуць прымацца, аспрэчвацца або цалкам адпрэчвацца грамадзянамі і іх групамі. Але толькі адэкватнае іх успрыманне ўсімі ўдзельнікамі палітычных адносін дазваляе забяспечыць паразуменне лозунгаў і дзеянняў і тым самым іх камунікацыйнае ўзаемадзеянне.

Пры гэтым варта адзначыць, што сучасныя *псіхасемантычныя канцэпцыі* разумеюць кожную карціну свету не як люстраны адбітак рэчаіснасці, абсалютна аб'ектыўны і адэкватны рэальнасці, а толькі як адну з суб'ектыўных і пабочных культурна-гістарычных мадэлей свету. Яна заўсёды ствараецца адзінкавым ці калектыўным суб'ектам, які фарміруе сваё ўласнае бачанне свету і здольны перадаць іншым суб'ектам палітычнай іерархіі сваю сістэму знакаў. З гэтага вынікае існаванне некалькіх патэнцыяльна магчымых мадэлей свету ў адной і той жа сацыякультурнай і геапалітычнай прасторы.

Сапраўды, грамадская (палітычная) свядомасць заўсёды мае набор даволі супярэчлівых, а часам і абсалютна супрацьлеглых, сэнсавых канструкцый. З прычыны гэтага можа ўзнікаць супярэчлівасць, і нават барацьба канструктаў, якія належаць да розных суб'ектаў палітыкі – улады і апазіцыі, канкурэнтных груп эліты, легальнай і нелегальнай апазіцыі і г. д. Але з усяго іх мноства падчас палітычнага суіснавання выкрышталізоўваюцца канструкты-лідэры, агульнапрынятыя і папулярныя ў соцыуме. Прававая сістэма дзяржавы эфектыўная толькі ў тым выпадку, калі яна адлюстроўвае менавіта сацыяльныя канструкты, г.зн. тыя знакі, якія ўспрымаюцца адназначна большай часткай яго насельніцтва.

Безумоўна, у кожным грамадстве існуюць маргінальныя пласты насельніцтва, якія не ўспрымаюць агульнапрынятыя каштоўнасці і знакі з прычыны свайго сацыяльнага становішча, а таксама групы з вызначанай контркультурай, якія свядома іх адпрэчваюць. Але толькі значная ступень адназначнасці ўспрымання адлюстраваных у нормах права знакаў і сэнсаў большасцю грамадзян надае эфектыўнасць прававой сістэме грамадства.

У той жа час шматзначнасць магчымых сэнсаў, якія ўкладваюцца рознымі суб'ектамі камунікацыйна-палітычных адносін у вызначаныя вербальныя канструкцыі, выклікаюць контраверсныя сітуацыі. Так, розны сэнс можа ўкладвацца ў адны і тыя ж катэгорыі дзяржавай і грамадствам, уладай і апазіцыяй. Контраверсныя сітуацыі валодаюць высокім канфліктагенным патэнцыялам і ў вызначаных сітуацыях здольныя прывесці да канфрантацыі палітычных сіл. Так, падчас амаль усіх рэвалюцый паняцце свабоды, якое з'яўлялася адным з найбольш важных знакавых канцэптаў, па-рознаму разумелася правадырамі і ўцягнутымі ў рэвалюцыйны хаос масамі насельніцтва, таму на пэўным этапе развіцця кожнай рэвалюцыі адбываўся востры канфлікт паміж імі:

Нярэдка толькі некаторая частка актыўных суб'ектаў палітыкі (элітарныя пласты насельніцтва, групы з высокім узроўнем адукацыі) здольныя адэкватна ўспрымаць знакавы змест распараджэнняў, якія генеруюцца ўладай, і функцыянаваць у адпаведнасці з імі.

Наяўныя ў соцыуме сэнсавыя канструкцыі і знакі, якія належаць да сферы палітычных адносін, часам з'яўляюцца ілюзорнымі, народжанымі міфалагізаванай свядомасцю, далёкай ад палітычных рэалій. Але з прычыны свайго эфектыўнага ўздзеяння на дзейнасць суб'ектаў палітыкі і дзяржаўных інстытутаў яны здольныя ператварацца ў рэальныя з'явы. Фантом, ілюзія, міф могуць зрабіцца аб'ектыўнай з'явай менавіта таму, што адпаведныя ім знакі пачынаюць успрымацца ўсімі ці значнай часткай удзельнікаў палітычных адносін як нешта рэальнае. Напрыклад, савецкія лозунгі пра пабудову камунізму, якія рэалізоўваліся ў дзейнасці дзяржаўных інстытутаў, ператварылі гэтыя знакі з віртуальных у рэальныя і радыкальна пераўтварылі грамадства.

Яшчэ структурная лінгвістыка Ф. дэ Сасюра разглядала мову не як адлюстраванне, а як крыніцу сацыяльнай рэальнасці для індывідаў. Мова не здольная адлюстроўваць аб'ектыўныя фіксаваныя значэнні сацыяльнай рэальнасці – іх проста не існуе, таму мова, паводле гіпотэзы Ф. дэ Сасюра, стварае свае значэнні свету. З гэтага вынікае, што розныя мовы і розныя дыскурсы ў адной мове заўсёды ствараюць свае спецыфічныя карціны свету. Падчас выкарыстання такіх знакаў можа адбывацца не адлюстраванне, а канструяванне свету, паколькі лінгвістычныя канструкцыі здольныя ўздзейнічаць на рэальнасць, структуруючы бачанне свету індывідам, што знаходзіць адлюстраванне ў яго практычнай палітычнай дзейнасці. Сістэма знакаў удзельнікаў палітычных адносін выступае як прылада трансфармацыі палітычнай рэальнасці.

Неадназначнасць, а часам і абсалютная супрацьлегласць успрымання і інтэрпрэтацыі знакаў адрасантамі і адрасатамі могуць выклікаць рэакцыю, нечаканую для суб'ектаў палітычнай улады. Так, лозунгі “ранняй перабудовы” пра дэмакратызацыю грамадскага жыцця часоў супярэчліва ўспрымаліся грамадствам. Для кіраўнікоў партыйна-дзяржаўнага апарата яны азначалі толькі некаторую мадэрнізацыю наяўнай палітычнай сістэмы, уключэнне ў яе інстытуты прамой дэмакратыі і выкананне агульнапрызнаных правоў грамадзян. Для інтэлігенцыі такія лозунгі разглядаліся як заклікі да карэннай перабудовы дзяржавы і грамадства, адмаўленне ад аднапартыйнай сістэмы, вяртанне да агульнапрызнанай у свеце сістэме базавых каштоўнасцей. І замест чаканага згуртавання ўсіх прыхільнікаў змен вакол абноўленай партыі ўзмацнілася барацьба разнастайных палітычных сіл супраць манаполіі КПСС на палітычную ўладу ў СССР.

Такім чынам, палітычная ўлада можа разглядацца і як камунікацыйнае ўзаемадзеянне суб'ектаў палітыкі, пры якім уздзеянне суб'екта ўлады на аб'ект ажыццяўляецца пры дапамозе выкарыстання адпаведных знакаў і сімвалаў, здольных выклікаць адэкватную рэакцыю аб'екта ўздзеяння. Пры гэтым любое ўзаемадзеянне ў палітычнай сферы заснавана на тым, што суб'екты палітыкі змяшчаюць у ключавыя катэгорыі аднолькавы змест. Названыя катэгорыі і з'яўляюцца сродкам структуравання сацыяльнай рэальнасці.